

DET SOCIALE BÅND OG FØLELSER I MENNESKERS INTERAKTION

Thomas Scheffs socialpsykologiske perspektiv på stolthed og skam

Inger Glavind Bo

I artiklen vil jeg redegøre for og diskutere socialpsykologen Thomas Scheffs teori om det sociale bånd, stolthed og skam, hvor fokus vil være på skamfølelsen, for herved at udfolde konsekvenserne af et sådant fokus i forståelsen af den sociale interaktion. Thomas Scheff udnævner skammen til at være den hyppigst forekommende og mest centrale følelse, idet den skabes i interaktionen via den kontinuerlige selvovervågning og -vurdering på grundlag af andres værdsættelse eller miskreditering (Scheff, 1990, 79; pp. 169-171). Det er blandt andet denne argumentation, jeg vil udfolde i artiklen ved at tage fat i specielt tre af Scheffs væsentligste inspirationskilder: 1) Goffman og dennes særlige blik for følelsedynamikker i interaktionen – specielt forlegenhed/pinlighed, 2) C. H. Colleys teori om det sociale spejlselv og de selvmonitorerende processer, der leder til følelser af henholdsvis stolthed eller skam og 3) den psykoanalytiske forsker Helen Lewis' begreb: følelsesfælder samt hendes sondring mellem den åbne, udifferentierede skam og omledt skam. Begge typer skamfølelse er uerkendte og skjulte.

I artiklen vil jeg på baggrund af Scheffs og Suzanne Retzingers fælles og individuelle arbejder desuden skitsere, hvordan disse sociale følelser influerer på menneskers sociale liv, og hvordan studiet heraf kan give en dybere indsigt i dysfunktionel kommunikation og interpersonelle konflikter. Scheffs teori om det sociale bånd, stolthed og skam rummer også en kobling mellem mikro- og makroniveau. Internationale konflikter tolker Scheff i lyset af det mønster, han karakteriserer som en skam-vredespiral. Han trækker således en parallel mellem konflikteskalering på det mellemmenneskelige niveau i familier og internationale konflikter på et makroniveau. Afslutningsvis vil jeg inddrage et eksempel på en sådan parallel via Scheffs analyser af Hitlers magtovertagelse i Tyskland og 2. verdenskrigs udbrud. Herved tydeliggøres, hvordan perspektivet kan bidrage med væsentlig indsigt i problemstillinger på makroniveau.

1. Indledning

Mange er sikkert enige i, at skamfølelse er ubehagelig, men vil samtidig hævde, at den er forholdsvis kortvarig og sjælden. I en psykologisk sammenhæng er et fokus og et syn på stolthed og skamfølelse som de væsentligste følelser og drivkraft i interaktionen desuden forholdsvis nyt. I en psykoanalytisk teori sondres der eksempelvis mellem primære og sekundære følelser, hvor blandt andet lyst eller begær tidligere er blevet anskuet som primære følelser, og disse biologisk forankrede følelser er givet forrang som afgørende motivation i individets handlinger. I modsætning hertil argumenterer den amerikanske socialpsykolog Thomas Scheff for, at skamfølelse og dens modsætning stolthed er allestedsnærværende og afgørende for menneskers sociale liv. Disse følelser er de psykologiske aspekter af det sociale bånd mellem mennesker og siger noget om kvaliteten heraf (Scheff, 1997). Ved at sætte stolthed og skam i fokus forstået som følelser, der udspringer af og genereres i de sociale relationer, forskubbes perspektivet fra et individuelt fokus til interaktionen. Scheff kan således læses som et opgør med det individualistiske perspektiv, der har været dominerende inden for det psykologiske fagområde, samtidig med at han medtænker menneskets indre psykiske processer. Scheffs teoriudvikling er karakteriseret ved en imponerende indsigt i både det psykologiske og sociologiske fagområde, og i teoriudviklingen trækker han på og diskuterer helt centrale skikkelser inden for begge fagområder og bygger således bro herimellem. Herved bliver det muligt for Scheff at lave nogle spændende og overbevisende koblinger mellem mikro- og makroniveau, som er forholdsvis sjældne i en psykologisk forståelse af emotioner. Han argumenterer således for både en fysisk, psykologisk og kulturel komponent i den menneskelige natur og har en lignende forståelse af skam, hvor det dog specielt er den psykologiske og kulturelle komponent, der vægtes (Scheff & Retzinger, 1991, pp. 3-5).

Hos Scheff er skamfølelse den samlende betegnelse for pinlighed, forlegenhed, utilstrækkelighed og akavethed, mens stolthed henviser til den modsatte følelse. Selv om skamfølelsen ofte er skjult og undertrykt, betragter Scheff den således som en overordnet følelse, der ikke alene spiller en central rolle i interaktionen, men som også har langt flere funktioner end andre emotioner. For det første fungerer skammen som vores 'moralske kompas' knyttet til vores samvittighed, for det andet kan skammen aflæses som et tegn på problemer i relationer og som en trussel mod det sociale bånd, og for det tredje spiller skammen en rolle som regulerende i forhold til vores udtryk for andre følelser, idet vi føler skam, hvis vi overtræder vores kulturs følelsesnormer (Scheff & Starrin, 2004, pp. 163-164). Ifølge Scheff er skammen ikke i sig selv destruktiv og tegn på fremmedgjorte relationer. Skammen er tværtimod harmløs og faktisk en nødvendig følelse, idet den er den primære

komponent i selvbevidsthed, beskedenhed og moralitet. Den er en normal og nødvendig del af menneskelig organisering og kan have en regenererende kraft, idet den kan generere stærkere sociale bånd, hvis den vel at mærke bliver erkendt og anvendt til at gen-afstemme de sociale relationer (Turner & Stets, 2005, pp. 154-155). Skammen bliver først et problem, når den ikke erkendes, men skjules og undertrykkes. Skammen er altså ikke i sig selv en negativ følelse, lige så vel som forlegenhed og pinlighed heller ikke nødvendigvis er det.

Alligevel fremtræder skamfølelsen ofte usynligt for de fleste, og følelsen er typisk både uerkendt og tabuiseret. Scheff trækker her på Norbert Elias' historiske analyse af, hvordan skammen undertrykkes og tabuiseres som en del af civilisationsprocessen. I Elias' bog *The History of Manners* fra 1978 får Elias indkredset forandringer i personlighedsudviklingen i lyset af den moderne civilisationsproces. Via bøger med rådgivning om etikette, takt og tone vedrørende blandt andet bordmanerer, kropsfunktioner, seksualitet og vrede fra middelalderen og frem til det 19. århundrede fremanalyseres en teori om modernitet. Elias tydeliggør, hvordan skammen og skammen over skammen videreføres til andre, når disse manualer for god opførsel læses. Det sker via en slags skam-skam-spiral. Skammen undertrykkes, samtidig med at den er styrende for individets handlinger, hvilket kan medføre uforståelig adfærd, når mennesker hverken er opmærksomme på skammen eller på dens undertrykkelse. Et andet sted argumenterer Elias for en sammenhæng mellem skam og undertrykkelse af vrede (Elias, 1978, pp. 191-205). Ifølge Elias kan håndteringen af skammen netop læses som en nøgle til forståelse af modernitetens fremkomst og personlighedsudviklingen i moderniteten. På tilsvarende måde kan Scheffs teori om stolthed og skam læses som en civilisationskritik og en væsentlig nøgle til forståelse af centrale problemstillinger i moderniteten, og hermed bidrager Scheff med afgørende nyt til det psykologiske fagområde. Selv om Scheff og Elias' sprogbrug er forskellig, er deres fund og teser meget lig hinanden, hvilket bliver endnu mere tydeligt med Scheffs begreb om en skam-vrede-spiral, som vil blive uddybet senere i artiklen. I artiklen vil jeg således belyse betydningen af skamfølelsen hos de interagerende i forhold til den interpersonelle kommunikation og gentagne konflikter – ikke mindst dens ødelæggende indflydelse, når den ikke erkendes. Hermed flyttes fokus fra, 'hvad' der siges, til 'hvordan' der kommunikeres. I artiklen anlægges der via Scheffs teori et socialpsykologisk perspektiv på skam og stolthed, og det er således skammens og stolthedens funktion i forhold til det sociale bånd, der er i fokus. Inden den nærmere redegørelse herfor via de centrale inspirationskilder i teoriudviklingen er det nødvendigt med en forståelse af det sociale bånd.

2. Scheffs teori om det sociale bånd

Udgangspunktet for Scheffs teori er en kritik af Durkheims makroteoretiske forståelse af social integration. I sociologien har Durkheims systematiske studier af social integration domineret (Durkheim, 1897; 1902). I *The Division of Labor in Society* argumenterede han for, at solidaritet kan forstås på to forskellige måder, dels som mekanisk solidaritet, dels som organisk solidaritet. Den mekaniske solidaritet er knyttet til små traditionelle grupper eller samfund baseret på homogenitet og lighed i mentalitet hos medlemmerne, hvorimod moderne industrialiserede samfund er baseret på arbejdsdeling grundet specialisering i jobfunktioner. Herved skabes der en interdependens, da alle er nødvendige for fx produktionen. Tanker og handlinger hos de forskellige enkeltindivider komplementerer hinanden i det sociale fællesskab. De sociale bånd i et samfund karakteriseret ved organisk solidaritet vurderes derfor som stærkere og mere avancerede end i samfund med mekanisk solidaritet. Durkheims styrke er koblingen mellem teori og empiri, men teorien er samtidig kendetegnet ved kun at beskæftige sig med solidaritet, der involverer sociale roller og ikke individuelle og specifikke personer. Desuden ignorerede Durkheim konteksten, fokuserede på ydre adfærd og ekskluderede personernes tanker og følelser. I Scheffs forståelse af social integration tages udgangspunkt i det, der foregår mellem mennesker, idet han mener, at opretholdelse og vedligeholdelse af det sociale bånd er den afgørende og udslagsgivende faktor i menneskets handlinger (Scheff, 1990, p. 4), og i modsætning til Durkheim betoner Scheff betydningen af de indre aspekter i form af de interagerendes tanker og følelser.

Trusler mod det sociale bånd genererer intense følelser, og dette argument kan ses som kernen i Scheffs teori om følelser og det sociale bånd. Teoriens grundlæggende antagelse er, at almindelige mennesker ønsker og har behov for at høre til og for sikre sociale bånd, samtidig med at disse sikre sociale bånd skal forstås som et ideal, der aldrig helt kan opnås (Scheff & Retzinger, 1991, pp. 14-15). Det er en kontinuerlig opgave for den enkelte at sikre disse, hvor denne opgave blandt andet handler om at skabe balance mellem nærhed og distance i forhold til individets forskellige sociale fællesskaber. En sådan balance fører ifølge Scheff til sikre sociale bånd og solidaritet og er det, der holder sammen på et socialt fællesskab. Usikre sociale bånd vil omvendt føre til fremmedgørende relationer. Scheff sondrer mellem to situationer af usikre bånd; dels for stramme, dels for løse sociale bånd, som han udvikler og diskuterer ud fra en række sociologer og socialpsykologer (Scheff, 1997, pp. 73-82, pp. 96-114). I en gruppe – det være sig familie, parforhold, venskabs-, projekt eller arbejdsgruppe, kan det sociale bånd være så stramt, at de individuelle medlemmer er *opslugte* (engulfed), eller båndene kan være så løse, at individets ønsker og behov fylder det hele, og gruppen ingenting fylder. I sidstnævnte situation er medlemmerne *isolerede*.

Når relationerne er opslugte, opgiver parterne væsentlige sider af sig selv og deres eget individuelle perspektiv. En sådan opslugt relation er ødelæggende både for individet og gruppen, fordi der lukkes af for nye og konkurrerende perspektiver og dermed for udvikling og forandring. Når relationerne omvendt er isolerede, står parterne så stejlt på deres eget individuelle perspektiv, at fællesskab og samarbejde vanskeliggøres.

Sondringen mellem opslugte og isolerede relationer er implicit til stede i Emil Durkheims analyser af selvmordet, hvor han når frem til, at selvmordet er forårsaget af patologiske sociale bånd (Durkheim, 1897). I Durkheims typologi sondres mellem det *egoistiske selvmord*, der er udtryk for for stor afstand mellem individet og den sociale gruppe, og det *altruistiske selvmord*, der er resultatet af for lille afstand mellem individet og den sociale gruppe. Durkheim undlader at udtale sig om det sikre sociale bånd, og det fremtræder nærmest underforstået i analyserne af de patologiske sociale bånd, der fører til selvmord (Durkheim, 1897). Anderledes forholder det sig hos Bowen (1978), der på grundlag af sine analyser af familierelationer når frem til, at en balance mellem individ og gruppe er nødvendig, for at familien kan opnå sammenhængskraft og alligevel være åben for forandringer. På grundlag af disse og andre centrale teoretikere udformer Scheff en detaljeret model for det sociale bånd. Den optimale differentiering – det vil sige et sikkert socialt bånd – involverer både nærhed og distance (Scheff, 1990, p. 4).

Begrebet om det sociale bånd er hentet hos tilknytningsteoretikeren John Bowlby, der har forsket i konsekvenserne af usikre tilknytningmønstre mellem barnet og dets omsorgspersoner (Bowlby, 1979). Bowlby argumenterer for barnets behov for en sikker base, forstået som barnets tillidsfulde relation til sine omsorgspersoner/forældre. Via forældrenes kærlige omsorg og indlevede samspil med barnet grundlægges en sikker base. Denne base gør det muligt for barnet at bevæge sig ud i verden i tryk forvisning om, at forældrene er der, når det vender tilbage. En sikker base skal i første omgang forstås helt bogstaveligt i form af forældrenes tilstedeværelse som grundlag for barnets udforskningsadfærd. Herefter internaliseres denne base som en tryghed i barnet, der efterfølgende overføres til barnets omverden.¹ En sikker base kan paralleliseres til et sikkert socialt bånd, men til forskel fra Bowlbys

1 I forlængelse af Bowlby kan vi argumentere for, at det lille barns sikre base skaber de bedste betingelser for intakte sociale bånd, når barnet bliver større. En lignende argumentation er også at finde hos Scheff, idet han argumenterer for, at usikre sociale bånd og fremmedgjorte relationer i opvækstfamilien kan føre til kriminalitet, vold og uansvarlighed hos individet som voksent (Scheff, 1997, p. 76).

fokus på det tidlige forældre-barn-samspil har Scheff fokus på menneskers sociale relationer generelt.²

Scheff argumenterer for, at det sociale bånd og organisationer mellem mennesker fordrer mental og følelsesmæssig forbindelse i form af fælles tanker og følelser. Med inspiration fra Daniel Stern kalder Scheff denne mentale og følelsesmæssige forbindelse for afstemning (attunement) (Scheff, 1990, p. 97). Afstemningen skal forstås som en fælles opmærksomhed og følelse mellem de interagerende parter. Det er en naturlig konsekvens af Scheffs analyser af det sociale bånd, at dette ikke alene forudsætter kognitiv samstemthed, men også følelsesmæssig forbindelse og indføling mellem deltagerne.³ Afstemning skal forstås som synlig opmærksomhed, nærvær og et enkelt fokus i tankerne, og denne indføling kan både opstå i forbindelse med samarbejde og konflikter. Det centrale er, at afstemning såvel som et intakt socialt bånd ikke er det samme som fravær af konflikter, men en betegnelse for en særlig håndtering heraf og dermed også udtryk for en kvalitet i interaktionen. Ifølge Scheff har konflikter, der er præget af parternes afstemning, nemlig en anden kvalitet, end hvis parterne ikke var afstemte. Inden vi går videre med Scheffs forståelse af sådanne ikke-afstemte uenigheder i form af langstrakte og tilbagevendende konflikter samt konflikteskalering, skal vi se nærmere på begreberne stolthed og skam via nogle af de mest centrale inspirationskilder, hvor vi starter med Erving Goffman.

3. Forlegenhed og skam i det sociale møde – inspirationen fra Goffman

Hvis vi skal udpege den mest centrale inspirationskilde i Scheffs arbejder, må det være interaktionisten Erving Goffman. Ikke alene er det store antal referencer til Goffman i Scheffs forfatterskab sigende i sig selv; Scheff har også skrevet en bog om Goffman, hvor han samtidig får præsenteret sin teoretiske videreudvikling af Goffmans arbejde (Scheff, 2006). Selv om Goffman ikke har udviklet en egentlig teori om følelser, havde han et godt blik for den følelsesmæssige dynamik i interaktionen. Hos Goffman blev den

2 Samspillet mellem omsorgsgiver og spædbarn, der danner grundlag for barnets sikre base, er beskrevet af Daniel Stern og kan anskues som et kærlighedsforhold (Stern, 1984). Dette tidlige mor-barn-samspil kan ses som udtryk for et positivt agtelses-følelser-system og som billede på det, Scheff omtaler som en indlevet og afstemt interaktion.

3 Scheffs begreb om afstemning kan læses som en videreudvikling af G. H. Meads begreb om perspektivtagning, idet de følelsesmæssige aspekter inddrages. Ifølge Scheff forudsætter den gensidige forståelse af det, der kommunikeres, ikke alene generaliseret social viden via 'den generaliserede anden', sådan som G. H. Mead antager (Mead, 1934, pp. 181-191), men også den konstante afstemning af egne og modpartens følelser.

følelsesmæssige dynamik tematiseret via begrebet om den sociale orden som den afgørende katalysator. Det er således hos Goffman, at Scheff finder belæg for sin teori om det sociale bånd og skam som den væsentligste sociale følelse i menneskers interaktion (Scheff, 1990, pp. 28-30; Scheff, 2006, pp. 67-71). Goffmans væsentligste bidrag til Scheffs teoriudvikling er hans tydeliggørelse af skammens allestedsnærværelse, og hvordan skammen fungerer som signal om brud på den sociale orden og dermed som den centrale drivkraft i menneskers interaktion. Et brud på den sociale orden udløser pinlighed og face-work både hos dem, der taber ansigt, og hos de øvrige interagerende (Goffman, 1967). Selv om Goffman primært havde fokus på ansigt-til-ansigt-møder, åbner hans analyser op for koblinger til et makroniveau. Goffmans begreb om den sociale orden kan på sin vis sidestilles med Scheffs begreb om det sociale bånd forstået som den 'ramme', de andre centrale aspekter i interaktionen indvirker på. Ved at trække denne parallel bliver det også tydeligt, hvordan vi med Scheff bevæger os i retning af et relationelt og interaktionistisk fokus i forståelsen af solidaritet og social integration, mens Goffman med sit fokus på den sociale orden faktisk ikke eksplicit forholder sig til disse begreber. Ikke desto mindre kan Goffmans analyser af interaktionen læses i et integrationsperspektiv, og her er legitimitetsbegrebet centralt. Indledningsvis vil jeg derfor introducere dette begreb for bedre at forstå Goffmans interaktionsanalyser og begreb om indtryksstyring.

Et socialt møde fordrer ifølge Goffman en gensidig bekræftelse af parterne som legitime deltagere i interaktionen, og han peger på to forskellige typer af aktiviteter, dels et kommunikationssystem, dels et agtelses-følelses-system (Scheff, 1990, pp. 6-7). Kommunikationssystemet består af to kommunikationsformer: Dels de indtryk personen bevidst giver, primært de lingvistiske symboler, dels de indtryk, personen afgiver, som primært er de nonverbale og mindre tilsigtede (Goffman, 1959, pp. 12-23). At det er mere komplekst end som så, vidner Goffmans mange analyser af vores rollespil i hverdagen om, idet mennesker typisk også vil tilstræbe indtryksstyring af den nonverbale kommunikation og kropslige selviscenesættelse (Goffman, 1959; 1963). Agtelses-følelses-systemet er primært baseret på nonverbale gestus og skaber grundlag for en evaluering af parternes status. Interaktionen fordrer de interagerendes gensidige bekræftelse af hinandens legitimitet, og denne bekræftelse må både være følt og komme til udtryk i interaktionen; ellers er der en fare for, at én eller begge parter føler sig afvist og ekskluderet i en sådan grad, at det kan fremkalde spændinger i interaktionen i form af pinlighed/skam og true det sociale bånd. Selv i de mest almindelige og afslappede hverdagsmøder står både aktørernes selvpræsentation og den sociale orden således på spil.

Et af de steder, hvor Goffman tydeliggør dette og kommer tættest på en egentlig analyse af den følelsesmæssige dynamik i interaktionen, er i hans

berømte bog (1967): *The Interaction ritual*, hvor han viser, hvordan interaktionsprocesser kan føre til oplevelsen af forlegenhed hos de interagerende. Forlegenheden kan opstå på tre måder. For det første ved at aktøren taber ansigt, hvilket sker, når denne tages i at afsløre noget, der skulle være forblevet skjult. Denne forlegenhed kan opstå, når individet ikke er i stand til at præsentere sig selv på den ønskede måde i forhold til forventninger til situationen og krav til den sociale rolle. Herved falder den pågældende igennem og taber ansigt (Goffman, 1963; 1967). Forlegenhed/pinlighed er således nøglen til forståelse af indtryksstyring, selvpræsentation og selvscenesættelse (Goffman, 1959). For det andet kan individet opleve forlegenhed ved at være vidne til, at modparten afsløres og burde føle forlegenhed, uanset om denne gør det eller ej. For det tredje er der situationer, hvor forlegenheden opretholdes igennem hele det sociale møde og ikke blot som en mere flygtig hændelse. Goffman får herved vist, hvordan forlegenheden smitter, ved at det enkelte individs forlegenhed skaber forlegenhed hos de øvrige interagerende og præger den fælles interaktion. Disse situationer vil typisk blive beskrevet som pinlige og ubehagelige, men hvor den flygtige forlegenhed kan være intens i øjeblikket, vil den vedvarende og langstrakte pinlighed typisk antage en mere mild form (Goffman, 1967, pp. 99-100). Det er således Goffmans fortjeneste at have tydeliggjort, hvordan individets forfamskelse og forlegenhed kan præge den fælles interaktion og skabe forlegenhed hos samtlige interagerende. Selv om det er den enkelte, der taber ansigt, når skjult information afsløres i interaktionen, påvirkes samtlige interagerende, idet alle berøres af den pinlighed, situationen fremkalder. Goffman giver talrige eksempler på forlegenhedens ødelæggende virkning både for selvpræsentationen og den fælles interaktion og er således ret præcis i sin udpegning af forlegenheden som en social følelse, der spiller en helt central rolle for den sociale og moralske orden. Den sociale og moralske orden er afhængig af et flow og en glidende interaktion, og pinlige situationer, hvor én eller flere aktører oplever forlegenhed, skaber spændinger og spænder ben herfor (Goffman, 1959; 1969).

3.1. Diskussion og kritik af Goffmans perspektiv

Goffmans fokus på forlegenhed og pinlighed i de sociale møder åbner for nogle af de centrale begrebsmæssige koblinger til følelser, som vi ser hos Scheff, idet oplevelsen af forlegenhed kan ansues som en (mild) form for skam. Scheff sidestiller Goffmans brug af forlegenhed med skamfølelse og ser i det hele taget en række følelser såsom at føle sig krænket, ydmyget, uværdig og utilstrækkelig som omskrivninger og synonyme for den skam, der opstår, når vi føler os negativt vurderet af andre, hvilket Goffman giver os talrige eksempler på. Scheff mener, vi benytter disse omskrivninger frem for at tale om skam, da skamfølelse er et tabuiseret emne i moderniteten

(Scheff, 2006, pp. 52-54, 38-40; Scheff, 1984; Scheff, 1990, p. 170; Scheff & Starrin, 2004). Følelsen af forlegenhed/skam spiller imidlertid en afgørende rolle i alle sociale møder, da faren for at tabe ansigt og dermed blive miskrediteret af andre er potentielt til stede hele tiden (Scheff, 1994, p. 74). Dertil kommer, at mennesker ifølge Scheff er yderst sensitive over for den eventuelle mangel på respekt, de bliver mødt med – uanset hvor ubetydelig den er – og derfor er risikoen for skam hos den ene eller begge konstant til stede i interaktionen. Denne forlegenhed kan som nævnt forstyrre den gnidningsfri interaktion, og disse forstyrrelser i interaktionen er aldrig ubetydelige. Den gnidningsfri interaktion er nemlig konkretiseringen af et sikkert socialt bånd mellem de interagerende, mens forstyrrelser i interaktionen ved forlegenhed/skam er tegn på et usikkert socialt bånd.

Kritisk kan det imidlertid anføres for det første, at Goffmans perspektiv får karakter af et her-og-nu-perspektiv, hvor det, der er gået forud, eller det, der sker efter det sociale møde, stort set ikke er medtænkt. Goffman synes at antage, at forlegenhed måske nok er pinefuld, men almindeligvis kortvarig. Hvis vi derimod i lighed med Scheff forstår forlegenheden som skam og forbundet med vrede, ser vi, at den ofte har vedvarende konsekvenser (Giddens, 1990, p. xii). Dette vil jeg vende tilbage til senere i artiklen, hvor også koblingen til interaktionsritualer mellem store grupper inkorporeres.

Goffmans begreb om pinlighed og forlegenhed og det at tabe ansigt relateres altså ikke noget sted til vedvarende følelser og heller ikke til interaktion mellem større grupper eller nationer.

For det andet er følelsen af stolthed – også som en relationel følelse – fraværende i Goffmans analyser. Dette er bemærkelsesværdigt al den stund, at Goffman beskæftiger sig med almindelig interaktion, hvor denne følelse må formodes indimellem at være til stede. Goffmans analyser af aktørernes selvpræsentation, indtryksstyring, miskreditering og stigma efterlader det indtryk, at al interaktion og normal kommunikation er i overhængende fare for at bryde sammen på grund af pinlige situationer og er gennemsyret af forlegenhed (Goffman, 1959; 1963; 1967). Eller sagt anderledes: Det, der er styrken i Goffmans arbejde, nemlig tydeliggørelsen af skrøbeligheden i de sociale møder – også for helt almindelige mennesker – bliver samtidig også svagheden. I kraft af sit fokus på forlegenhed/pinligheden overser han muligheden for, at den selvevaluerende proces i selvpræsentationen og interaktionen kan føre til en følelse af stolthed. Goffman ser således ikke et sikkert socialt bånd nogen steder. Herved kommer menneskets indtryksstyring til at spille en alt for dominerende rolle – som om det er den eneste gangbare håndtering i interaktionen (Scheff, 1990, p. 16). Omvendt kan man argumentere for, at selv om Goffman ikke udtaler sig om muligheden for stolthed, er hans mange eksempler på indtryksstyring rige illustrationer af, hvordan aktørerne ikke blot passivt accepterer følelsen af forlegenhed, men forsøger at

skabe basis for stolthed ved at undgå og afværge pinlige situationer (Goffman, 1959, pp. 173-196). Disse håndteringsstrategier bliver imidlertid primært set som forsøg på at opretholde facaden og ikke tabe ansigt og bliver ikke analyseret i sammenhæng med de indre følelsesmæssige processer såsom stolthed og skam.

For det tredje kan Goffman således kritiseres for, at han, til trods for sit blik for den følelsesmæssige dynamik i interaktionen, ikke udviklede en egentlig teori om følelser (Turner & Stets, 2005,30)⁴ Idet Goffman ikke forsøger at beskrive samspillet mellem de ydre og indre processer, er han ikke i stand til at afsløre den kraft, der er til stede i dynamikken i interaktionen, og "... han kunne kun beskrive interaktionsmaskineriet, men ikke forklare hvorfor det kører." (Scheff, 1990, p. 29). Desuden får han ikke koblet sine analyser af pinlighed med analyse af vrede og fjendtlige følelser, og herved overser han de følelsesmæssige konsekvenser, som skammen kan fremkalde. Anderledes hos den psykoanalytisk orienterede forsker Helen Lewis, som netop har fokus på de indre følelsesmæssige processer. Hendes teori vender vi tilbage til senere i artiklen. Ifølge Scheff er Goffmans beskrivelser alligevel velegnede i udviklingen af teorien om et sikkert socialt bånd, da disse er i tråd med C. H. Cooleys begreb om spejlselvet. Så selv om Goffman yderst sjældent anvender termene stolthed og skam, sådan som Cooley gør, skaber han ikke desto mindre en udvidet forståelse af Cooleys interaktionisme, og det er denne forståelse, Scheff baserer sin teori på.

4. Stoltheden og skamfølelsens sociale karakter – inspirationen fra C. H. Cooley

Nedenfor skal vi se, hvordan teorien hos den symbolske interaktionist og socialpsykolog C. H. Cooley adskiller sig fra Goffmans, idet følelser af både skam og stolthed spiller en central rolle som resultat af spejlselvets selvevaluerende proces. Hvor Goffman er god til at eksemplificere processerne med pinlighed og forlegenhed i interaktionen, er Cooleys teori med til at tydeliggøre den dynamik og selvmonitorerende proces, der fremkalder følelserne af enten skam eller stolthed. Desuden er Cooleys teori baseret på en eksplicit opposition mellem stolthed og skam, mens følelsen af stolthed som nævnt stort set er fraværende i Goffmans teori. I det følgende skal vi derfor se nærmere på, hvordan Cooley får koblet forståelsen af spejlselvet med disse følelser, da det er denne forståelse, Scheff videreudvikler.

4 At Goffmans arbejde alligevel inviterer til en sådan udvikling, illustreres af Goffmans tidligere elev, den amerikanske sociolog og pioner inden for følelsernes sociologi, Arlie Hochschild, som har gjort begrebet 'emotional management' til et nøglebegreb i sin forskning (Hochschild, 1983).

Cooley var en af de første, der formulerede en teori om det sociale selv og om intersubjektivitetens betydning for selvet. Han mente, at individet lever 'i den andens bevidsthed', uden at det af den grund er særligt opmærksom på den andens betydning for skabelse af selv og for egen selviagttagelse og selv vurdering. I forlængelse af denne forståelse argumenterede han for, at dette liv i andres bevidsthed resulterer i intense følelser af stolthed og skam (Cooley, 1922). Cooleys analyse af det sociale selvs identitetsskabelse kan således summeres op i to argumentationer. For det første er individets sociale tilpasning og overvågning af selvet og egne handlinger en kontinuerlig proces, der også fortsætter, når aktøren er alene, idet vi lever i andres bevidsthed uden at vide det (Cooley, 1922, p. 208). For det andet er den sociale overvågning af selvet og tilpasning ifølge Cooley altid af en bedømmende og evaluerende karakter og giver dermed anledning til enten stolthed eller skam. Cooley redegør for 'the looking glass self' på følgende måde:

"Denne type af idé om selvet synes at have tre principielle elementer: forestillingen om vores fremtrædelse for den anden; forestillingen om hans (sic) bedømmelse af denne fremtrædelse og en eller anden form for selvfølelse såsom stolthed eller krænkelser" (Cooley, 1922, p. 184; min oversættelse).

'Krænkelser' må her forstås som en variant af skam. Ifølge Cooley opstår disse følelser som resultat af de selviagttagende processer, og Cooleys analyser af denne overvågning af selvet er en tydeliggørelse af stolthedens og skamfølelsens sociale karakter.

4.1. Diskussion og kritik af Cooleys perspektiv

Cooley giver imidlertid ikke særlig mange eksempler, der for alvor tydeliggør implikationerne af teorien om spejlselvet for menneskers handlinger og møder i hverdagslivet. Scheff argumenterer derfor for, at teorien med fordel kan kobles med Goffmans arbejder. Ved at trække på Goffmans talrige både ironiske, humoristiske og præcise eksempler fra hverdagslivets sociale møder kan der bringes liv til Cooleys teori og få den til at fremstå langt mere overbevisende. Et centralt spørgsmål i denne sammenhæng er, hvorvidt aktørerne er bevidste om, at de lever 'i andres bevidsthed'. Selv om Goffman ikke forholder sig eksplicit til dette spørgsmål, indikerer hans dramaturgiske metafor og sprogbrug med ord som selvpræsentation, indtryksstyring og selviscenesættelse, at aktørerne ikke alene handler bevidst og reflekteret, men ofte direkte strategisk og kalkulerende i forhold til andres vurderende blik (Goffman, 1959, pp. 173-196, pp. 113-128; Goffman, 1967, p. 110). Anderledes hos Cooley, hvor processerne forstås som noget, der sker, uden at aktørerne tænker nærmere over det. En konsekvens heraf er, at Goffmans

aktører i højere grad fremtræder kyniske og beregnende end aktørerne hos Cooley. Cooleys aktører fremtræder dermed også mere sympatiske, og det er dette menneskesyn, som Scheff overtager.⁵

De centrale processer i spejlselvet og intersubjektiviteten – at vi lever ”in the mind of others” – kan karakteriseres som en pendulering (Levine, 1997, i Scheff, 2006, p. 45).

”I social interaktion bevæger vi os hurtigt og uden jeg-bevidsthed mellem selvets og den andens perspektiv som et pendul, frem og tilbage. Når vi er blevet voksne, har vi gjort det så længe og så godt, at vi er fuldstændig uopmærksomme på, at det sker. Penduleringens proces er den sande betydning af Cooleys idé om, at vi lever i de andres bevidsthed uden at vide det; vi er ind og ud. Dynamikken er nøglen til at forstå mange vigtige emner om menneskelige relationer” (Scheff, 2006, p. 45; min oversættelse).

Cooleys argumentation for denne pendulerende og dynamiske proces er i tråd med tankerne hos G. H. Mead (1934), som vægter den gensidige rolleovertagelse eller perspektivtagning som udgangspunkt for menneskers sociale interaktion og identitetsskabelse. Selvets dannelsesproces skal forstås som en proces, hvor individet fremtræder som objekt for sig selv via perspektivtagning og internalisering af modpartens blik på selvet (Mead, 1934, pp. 165-200; Bo, 2001, pp. 224-230). Cooleys argumentation for, at selviagttagelsen er af en bedømmende karakter, ligger lige for i forlængelse af Meads begreb om perspektivtagning som aksens for identitetsdannelse og socialiseringsproces. Alligevel anskuer Mead perspektivtagningen alene som en kognitiv proces (Mead, 2005; Jenkins, 1996, p. 44; Turner & Stets, 2005, pp. 102-106), og i modsætning til Cooley kommer han ikke ind på, at denne proces også resulterer i følelser af enten stolthed eller skam.

Cooley og Mead er desuden fælles om ikke at have blik for, at mennesker ikke nødvendigvis er i stand til at sætte sig ind i hinandens perspektiv, og at deres forestillinger om andres tanker og opfattelser også slår fejl eller rettere er et varierende miks af både forståelser og misforståelser (Cooley, 1922;

5 Scheff er hermed på linje med Alfred Schutz' fænomenologiske sociologi, hvor menneskers handlinger primært er karakteriseret ved den naturlige indstilling som en upåagtet og rutineret tilgang (Schutz, 2005, pp. 80-81). Scheffs forståelse af aktøren adskiller sig dog også væsentligt fra Schutz' fænomenologi, idet Scheff også er inspireret af den psykoanalytiske forsker Helen Lewis, der betoner ubevidste og fortrængte følelser i menneskers handlinger. Senere i artiklen vil det blive tydeliggjort, hvordan 'bypassed' eller omledt skam netop er ubevidst og fortrængt og derfor ofte kommer til udtryk som vrede.

Mead, 1934). Nogle gange er der tale om gensidig forståelse og indføling, men andre gange, når vi tror, vi sætter os i den andens sted, gør vi det kun i vores egen forestilling. Sådanne misforståelser og forkerte opfattelser af modpartens forestillinger spiller en central rolle i Scheffs begreb om en skam-vrede-spiral. Disse begreber udvikler han med inspiration fra den psykoanalytisk inspirerede forsker Helen Lewis. Hun vægter ubevidste processer i sin teori om skam og følelsesfælder, og det er denne teori, der er emnet for næste afsnit.

5. Skammens udtryk og følelsesfælder – inspirationen fra Helen Lewis

Den amerikanske psykoanalytiske forsker Helen Lewis vurderer, at skam er den vigtigste sociale følelse. Det er den, fordi den opstår, når der er en trussel mod det sociale bånd, og herved får den en signal-funktion (Scheff, 1990, p. 80). I Lewis' analyser af kommunikationen i over hundrede kliniske sessioner mellem terapeut og klient kom hun frem til, at skammen hos klienten var hyppigt forekommende, selv om den ikke på noget tidspunkt blev artikulert eller erkendt af terapeut eller klient (Lewis, 1971; her fra Scheff, 1990, pp. 76-80, pp. 86-89). De fleste oplevelser af skam, som Lewis fandt i sit materiale, var ikke alene uden for de interagerendes opmærksomhed, de var slet og ret ikke tilgængelige for personernes bevidste opmærksomhed.⁶ Hverken terapeuten eller klienten omtalte skammen eller syntes at være bevidste om den, og det til trods for at den ifølge Lewis var til stede i forskellige grader i hver eneste session. I disse empiriske studier blev det tydeligt, at selv om andre følelser heller ikke var erkendte, var den hyppigste og oftest ikke-erkendte følelse skam.

Via sine empiriske studier af skam i de psykoterapeutiske sessioner bidrager Lewis med en forståelse af det, hun kalder *følelsesfælder*, som ofte indgår i konflikter. Disse følelsesfælder, der består af selvforstærkende spiraler af uerkendt skam og vrede, virker ødelæggende for det sociale bånd. Ifølge Lewis dannes skammen på den indre scene, ved at man ser sig selv gennem den andens øjne (jf. Cooleys spejlselv). Skammen kan være et resultat af kritik, fornærmelser, misforståelser og fejl eller mangel på respekt og agtelse, men skammen kan også opstå alene på grund af personens *forestilling* om den andens negative vurdering, uden at denne overhovedet kommer til udtryk og har noget faktisk grundlag.

6 Herved videreudvikler Lewis Freuds begreb om fortrængning, idet hun udvider det både teoretisk ved at koble det til Cooleys forståelse af udviklingen af skamfølelse som resultat af den selvevaluerende proces og empirisk via sine samtaleanalyser af både de verbale og nonverbale gestus (Scheff, 1990, 89).

”En person føler stolthed ved at forestille sig selv fra den andens perspektiv, der er rosende mod selvet. Men hvis personen forestilles at være fordømmende eller afvisende, så vil man føle sig dybt skamfuld, selv når der ikke er nogen faktuel basis for denne forestillede vurdering” (Scheff, 1990, p. 122; min oversættelse).

I Goffmans analyser bliver individet forlegen over den andens forlegenhed, hvor den første person som reaktion herpå bliver yderligere forlegen og så fremdeles. Goffman sætter således ord på en interpersonel følelsesfælde (Goffman, 1967; Scheff, 1990, p. 76). Denne tankegang finder vi hos Lewis omsat til en *indre følelsesfælde*, hvor individet bliver forlegent over at være forlegen osv. Begrebet ’følelsesfælder’ indikerer, at der er tale om en negativ følelsesdynamik, og dette begreb spiller en central rolle i Scheffs forståelse af det, han kalder ’agtelses-følelses-systemet’. Lewis når således længere end både Goffman og Cooley i sine detaljerede beskrivelser og analyser af den allestedsnærværende skam og dens centrale rolle i konflikter i kraft af følelsesfælderne.

Lewis sondrer mellem to basale former for skam: den åbne, udifferentierede skam og ’bypassed’ skam (Lewis, 1971; i Scheff, 1990, pp. 86-87; Turner & Stets, 2005, pp. 155-157), som vel bedst kan oversættes til ’omledt skam’ (Bloch, 2007, p. 114). Begge typer af skam er uerkendte og skjulte. Den *åbne, udifferentierede skam* involverer smertefulde følelser, der ikke identificeres som skam af personen. De smertelige oplevelser giver personen udtryk for ved formuleringer såsom: at føle sig fjollet, tosset, latterlig, inkompetent, mærkelig, eksponeret, sårbar, usikker osv. Men alle disse beskrivelser falder ifølge Lewis i denne kategori, og der er et slægtskab herimellem. Ifølge Lewis’ læsning af sit datamateriale opstår disse følelser alle i sammenhæng med to andre forhold. For det første en sammenhæng, hvor klienten tilsyneladende opfatter sig negativt bedømt enten af sig selv eller andre (hvilket er den centrale kontekst for udviklingen af skam jf. Cooley) og for det andet et skift i klientens måde at tale og agere på karakteriseret ved ikke-verbale tegn såsom afbrydelse af tale, stammen, lange pauser, sænket blik, rødmen og særlig bemærkelsesværdigt en markant sænkning af stemmen (Scheff 1990, p. 86).

Betingelsen for den omledte (’bypassed’) skam er ligesom ved den åbne, udifferentierede skam en opfattelse af sig selv som negativt vurderet, men hvor tegnene på den udifferentierede skam er åbenlyse, er tegnene på den omledte skam mere subtile og tildækkede og derfor også vanskeligere at aflæse som skam. Omledt skam kommer til udtryk ved, at der tales hurtigt og med en tendens til gentagelser, som Lewis beskriver som tvangsmæssige (Lewis, 1971; i Scheff, 1990, p. 87). Det er den sidste mere tilslørede form for omledt skam, der er særlig interessant, da den ses som kilde til fastlåste

og tilbagevendende konflikter. Den omledte skam kommer nemlig ofte til udtryk som intens vrede, hvor vredens intensitet i sig selv kan forekomme uforståelig. Forklaringen herpå skal søges i vredens kobling til den skjulte og uerkendte skam. Lewis sondrer således ikke skarpt mellem skam og vrede, men ser tværtimod en sammenhæng herimellem i den omledte skam, hvor vreden ofte opleves som en hjælpeløs vrede og i den mere intense udgave som et voldsomt raseri. Psykologen Suzanne Retzinger har med inspiration fra Lewis' empiriske undersøgelser studeret, hvor hurtigt skam og vrede udvikles, og hvordan skammen intensiverer vreden. Via øjebliksbilleder fra fotos og slowmotionoptagelser fra video argumenterer hun for, at udtrykket for vrede blev tidsmæssigt forlænget, når vreden opstod sammen med skammen, mens vredesudtrykket var langt mere kortvarigt, når skammen ikke var til stede (Retzinger 1991b, p. 39). Den uerkendte skam kan i denne følelsesmæssige dynamik således være ensbetydende med stor intensitet, som Scheff og Retzinger – med et begreb lånt fra Lewis – kalder *ydmyget raseri* (Scheff & Retzinger, 1997). Teorier om følelser inden for psykoterapi har længe plæderet for, at vrede ikke er en primær følelse, men derimod er afledt og en reaktion på en anden følelse, der refereres til som sårethed. I Scheff og Retzingers teori (1991; 1997) foreslås det, at det væsentligste aspekt af denne sårethed er skam i kraft af en oplevet eller forestillet disrespekt eller krænkelse.

5.1. Diskussion og videreudvikling af Lewis' arbejde

Hermed kan Lewis' teori om den omledte skam kaste lys over ellers ret uforståelige reaktionsmønstre mellem interagerende, og teorien er måske ligefrem en nøgle til at forstå og løse dysfunktionel kommunikation, interpersonelle konflikter, konflikter i voldelige parforhold etc. (Scheff, 1997, pp. 199-218; Scheff & Retzinger, 1991, pp. 85-101). Lewis' fokus på de indre følelsesmæssige processer betyder imidlertid, at hun ikke får medtænkt de sociale implikationer af sit arbejde. Selv om hun var opmærksom på, at følelsesfælderne havde konsekvenser ud over de individuelle symptomer, har hun ikke udviklet dette spor i sit arbejde. Det gør Scheff til gengæld, idet han kombinerer Lewis' analyser af forholdet mellem agtelse og skamfølelse med Goffmans fokus på den sociale dynamik, som hos Scheff tematiseres som det sociale bånd.

”Antag (...) at skam og vrede begge er biologisk programmerede til at signalere trusler mod vigtige relationer. Endvidere at disse følelser vil opstå jævnlige i intime relationer: Man er så afhængig af den anden, at de frustrerer os og fører til vrede, og vi føler os kritiserede og afviste, hvilket fører til skam. Jævnlig episoder af skam og/eller vrede må da være en uundgåelig del af alle intime relationer” (Scheff, 1997, p. 153; min oversættelse).

I Scheffs teori om det sociale bånd tydeliggør han, at skammen er en indikator på karakteren af det sociale bånd. Den uerkendte skam og følelsesfælder fungerer ødelæggende for interpersonel kommunikation og kan resultere i langstrakte og tilsyneladende uløselige konflikter, hvilket jeg vil uddybe via inddragelse af Suzanne Retzingers og Retzingers og Scheffs fælles arbejder i næste afsnit. I dette afsnit skal vi både se på konflikter på mikro- og makroniveau for herved også at tydeliggøre, hvordan Scheff bygger bro mellem de to niveauer.

6. Eskalering af konflikter mellem mennesker og nationer

– Scheffs kobling af mikro- og makroniveau

Ved at trække på Goffmans, Cooleys og Lewis' analyser af forholdet mellem agtelse og forlegenhed eller skam får Scheff, som vi så det ovenfor, indkredset et *agtelses-følelses-system*. Hermed overtager Scheff Cooleys forståelse af mennesker som værende i en konstant tilstand af selvfølelse, særligt med henblik på følelser af stolthed og skam. Agtelses-følelses-systemet kan både opstå mellem individer og mellem grupper, og det kan både antage en positiv og en negativ form. Gensidig afstemning og respekt er udtryk for et positivt agtelses-følelses-system og fører til stolthed, hvilket fører til yderligere positive følelser i og mellem de interagerende og så fremdeles. Stoltheden er således en positiv følelse, der medfører, at individer bliver gensidigt afstemte til hinandens responser og kommunikation ved at tage hinandens perspektiv. Via denne afstemning opstår gensidig respekt, stærke sociale bånd og solidaritet. Hvis de interagerende omvendt oplever at blive afvist i kraft af kritik, fornærmelser eller ved at den anden trækker sig, og de fremkaldte følelser ikke erkendes, kan det medføre en ondartet kædereaktion af uerkendt skam og vrede både mellem og i de enkelte interagerende individer.

Et sådant negativt reaktionsmønster kalder Scheff "a triple spirals of shame and anger" (Scheff, 1987; her fra Scheff, 1990, p. 76). Suzanne Retzinger eksemplificerer, hvordan denne skam-vrede-spiral spiller en central rolle sammen med disrespektfuld kommunikation, usikre sociale bånd og fremmedgørelse i interpersonelle konflikter og dissens eskalering (Retzinger, 1991a; 1991b). Ifølge Scheff er skam-vrede-spiralens særlige følelsesmæssige udvikling kendetegnende for interpersonelle konflikter (Scheff, 1987; 1990, p. 76). Meget dysfunktionel kommunikation i familier og andre grupper er baseret på denne skam-vrede-spiral, hvor omfanget af den uerkendte skam kan aflæses på niveauet af destruktivitet og intensitet i vreden. Når skam fungerer som stimuli for vrede, der fremkalder yderligere skam hos de interagerende parter, kan spiralen eskalere i en uendelighed. Modellen kan derfor være nyttig i forståelsen af kommunikation i dysfunktionelle familier og interpersonelle konflikter, hvor den kan bidrage med en forklaring på

tilbagevendende konflikter, og hvordan vreden udveksles og forstærkes mellem parterne (Retzinger, 1991a; Retzinger, 1991b, pp. 37-40; Scheff & Retzinger, 1991, pp. 126-127).

Det negative agtelses-følelses-system kan således nemt resultere i en skam-vrede-spiral, være en trussel mod et sikkert socialt bånd og have konsekvenser for oplevelsen af solidaritet og fremmedgørelse i relationen. Hvis der fx er tale om omlødt skam skabt af de interagerendes forestilling om afvisning eller negativ vurdering, er det vanskeligt at løse konflikten. Et sådant negativt mønster, der andetsteds er beskrevet som en følelsesfælde, kan give anledning til mange misforståelser, da de uerkendte følelser vil spille en central rolle, men være uerkendte i konflikten. En sådan spiral af skam og vrede kan være yderst kortvarig, men den kan også antage former af bittert had, der varer ved livet ud – ja endda videreføres gennem generationer.

Teoriens anvendelsesmuligheder stopper imidlertid ikke her, da den også kan have forklaringskraft i forhold til konflikter mellem større grupper og nationer (Scheff & Retzinger, 1991, pp. 165-192; Scheff, 1994, pp. 75-124; Scheff, 2006, pp. 183-195). Som eksempel herpå kan nævnes Scheffs analyser af Hitlers magtovertagelse. Scheff belyser både Hitlers personlighed og klimaet i Tyskland og verdenssamfundet i årene før 2. verdenskrig som forklaring herpå. Det gådefulde er, hvordan denne vanvittige person kunne appellere til det tyske folk samlet set. I analyserne af Hitlers karisma, tidligere livsløb og synspunkter ser Scheff et mønster med Hitlers ydmygede raseri som drivkraft for hans handlinger (Scheff, 1994, pp. 105-124). Hitlers karisma eller dette handlingsmønster kan imidlertid ikke stå alene som forklaring på Hitlers magtovertagelse, og Scheff inddrager en analyse af Hitlers magtovertagelse i Tyskland i sammenhæng med Tysklands position og internationale relationer ud fra begreberne uerkendt omlødt skam og en skam-vrede-spiral.

Tyskerne følte sig forrådt af Versaillestraktaten, i hvilken store dele af Tysklands territorium blev en del af andre nationer, og som fratog Tyskland sit medlemskab af gruppen af førende nationer i Verdenssamfundet. Det var desuden alene Tyskland, der blev tvunget til nedrustning. Verdenssamfundets behandling af og syn på Tyskland kan analyseres i lyset af begrebet om et agtelses-følelses-system, der resulterer i en generel, men uerkendt skam i den tyske befolkning. Ifølge Scheffs analyser var Hitler således i stand til at vinde fodfæste og gehør for sine synspunkter hos majoriteten af tyskere i 30'erne som et resultat af Tysklands tilstand af skam, segregation og stigmatisering i Verdenssamfundet. Scheff vægter særligt to aspekter, der karakteriserede det kriseramte Tyskland dels anomie, dels skam. I den krise, Tyskland befandt sig i efter 1. verdenskrig, tilbød Hitler løsninger – ikke alene på arbejdsløshed og andre sociale problemer, men også løsninger, der på et

symbolsk og følelsesmæssigt plan fremstod attraktive for mange tyskere. Han tilbød nemlig et fællesskab baseret på race og blod og mulighed for genoprejsning. Begge dele fremstod som nemt at opnå for befolkningen, idet fællesskabet kun ekskluderede et mindretal, hovedsagelig bestående af komministere og jøder.

I perioden 1830-1945 var de europæiske nationer således præget af en tilstand, der kan paralleliseres med dysfunktionelle familier. Konflikterne i disse familier er uløselige på grund af familiemedlemmernes fremmedgørelse både i forhold til sig selv og hinanden. Hvert enkelt familiemedlem bedrager de øvrige familiemedlemmer – ikke så meget af ond vilje, men mere som et resultat af eget selvbedrag, idet hvert familiemedlem har undertrykt eller fornægtet sine egne grundlæggende følelser og behov. Tilsvarende var og er nationer undertiden fortsat dysfunktionelle. Forståelsen af skamvrede-spiralen og eskalering af konflikter gælder ikke alene interpersonelle relationer men kan også overføres til relationer mellem nationer. Her er både de interne sociale bånd og de eksterne bånd til de øvrige nationer i verdenssamfundet afgørende for optrapninger af konflikter. Analyserne på mikroniveau kan således kobles med et strukturelt niveau, og hermed bliver det muligt at tegne et større billede af samspillet mellem de psykiske og sociale processer. Scheff leverer hermed et både originalt og overbevisende bidrag til psykologien, idet indsigterne hentet fra studier af dysfunktionelle familier og konflikteskalering mellem ægtepar også anskues som forklaringsramme på internationale konflikter (Scheff, 1994, p. 122).

7. Opsamling og kritik

Scheff argumenterer således for, at følelserne skam og stolthed mellem og i personer eller grupper kan forstås som poler på en skala for kvaliteten af det sociale bånd, og her spiller afstemningen en særlig rolle. Inspireret af Cooley insisterer Scheff på betydningen af følelserne skam og stolthed i sin videreudvikling af Goffmans mikrosociologi. Ifølge Cooley er andres opfattelse af selvet det centrale fokus i følelserne af stolthed og skam i hverdagens sociale møder, hvor følelserne skal forstås som kontinuerlige aspekter i menneskers interaktion. Lewis' begreb om følelsesfælder er her væsentligt i forståelsen af de indre processer, der er resultatet af koblingen af den uerkendte skam og vrede. Følelsesfælder er således konsekvensen af afvisning, misforståelse og krænkelser og fraværet af afstemning i interaktionen. Scheff tydeliggør, hvordan niveauet for henholdsvis solidaritet og fremmedgørelse kan bestemmes ud fra graden af afstemning mellem personer, grupper og nationer såvel som via tilstedeværelsen af henholdsvis stolthed og skam. En svaghed ved Scheffs perspektiv er dog, at han ikke har særlig meget fokus på betydningen af samfundets stratificering og strukturelle forskelle. Selvom

Scheff ganske kort nævner, at lavstatus i samfundet betyder, at personen typisk vil føle sig særlig udsat for skamfølelse og mindreværd (Scheff, 1990, p. 122), er dette ikke et perspektiv, han udfolder eller forfølger yderligere.

Der har desværre ikke været plads til at redegøre for metodologien eller fyldestgørende for Scheffs og Scheff og Retzingers mange konkrete og illustrerende analyser, som er med til at underbygge og sandsynliggøre teorien. En væsentlig kvalitet i både Scheffs og hans kollega Suzanne Retzingers fælles og individuelle arbejder er netop disse mange konkrete analyser og eksempler, hvor både teori, samtaleanalyse og del/helhedsanalyse omsættes i studiet af interpersonelle konflikter, problemløsning og dysfunktionel kommunikation (Scheff & Retzinger, 1991, pp. 61-101; Scheff, 1990, pp. 39-51; Scheff, 1997, pp. 199-218), af litterære eksempler fra Shakespeare og Goethe (Scheff & Retzinger, 1991, pp. 103-121; Scheff, 1997, pp. 151-169) samt af Hitlers biografi og løbsk nationalisme (Scheff & Retzinger, 1991, pp. 141-164; Scheff, 1994, pp. 105-124; Scheff, 2006, pp. 177-182). Sidstnævnte analyse af Hitlers magtovertagelse i Tyskland og optakten til 2. verdenskrig blev omtalt ganske kort som en illustration af koblingen mellem mikro- og makroniveauet for herved at tydeliggøre forklaringskraften og potentialet i Scheffs teori. Ud over koblingen mellem mikro- og makro rummer teorien desuden en modernitetskritik, hvilket må ses som et væsentligt bidrag til emotionspsykologien. I forordet til Scheff og Retzingers *Emotions and Violence* fra 1991 karakteriserer psykologen John Braithwaite således deres arbejde på følgende måde: "Det, vi har her i dette arbejde, er et rystende bevis på, at måden vi håndterer skam og stolthed er problemer for vores civilisation." Det vil med andre ord sige, emotionsforskerne skal tage Scheff alvorligt.

LITTERATUR

- Bo, I. G. (2001). George Herbert Mead: Selv og socialisering hos George H. Mead. I: M. H. Jacobsen, M. Carleheden & S. Kristiansen (Red.), *Tradition og fornyelse. En problemorienteret teorihistorie for sociologien*. Aalborg: Alborg Universitetsforlag.
- Bowen, M. (1987). *Family Therapy in Clinical Practice*. New York: Jason Aronson.
- Bowlby, J. (1979). *En sikker base*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Bloch, C. (2007). *Passion og Paranoia. Følelser og følelseskultur i Akademia*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Braithwaite, J. (1991). Foreword. I: Scheff, T. J. & Retzinger, S. (2001), *Emotions and Violence. Shame and rage in destructive conflict*. Lincoln: iUniverse.
- Cooley, C. H. (1922). *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's.
- Durkheim, E. (1897). *Selvmodet*. Trondheim: Gyldendal. Udgivet på dansk 2001.
- Elias, N. (1978). *The History of Manners*. New York: Pantheon Books.
- Giddens, A. (1990). Foreword. I: Scheff, T. J. (1990). *Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure*. Chicago & London: The University of Chicago press.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual*. London: Penguin Books.
- Goffman, E. (1959). *Vore rollespil i hverdagen*. Larvik: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, E. (1963). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New Jersey: Penguin Books.
- Hochschild, A. (1983). *The Managed Heart. Commercialization of Human feeling*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Jenkins, R. (2006). *Social identitet*. Gylling: Systime Academica.
- Mead, G. H. (1934). *Sindet, selvet og samfundet*. København: Akademisk Forlag. Udgivet på dansk 2005.
- Retzinger, S. M. (1991a). *Violent Emotions. Shame and Rage in Marital Quarrels*. Newbury Park: Sage publications.
- Scheff, T. J. & Retzinger, S. M. (1991). *Emotions and Violence. Shame and rage in destructive conflict*. Lincoln: iUniverse.
- Scheff, T. J. & Retzinger, S. M. (1997). *Shame, Anger and the Social Bond: A Theory of Sexual Offenders and Treatment*. Electronic Journal of Sociology.
- Scheff, T. J. (1984). The Taboo on Coarse Emotions. *Review of Personality and Social Psychology*, 5, 156-69.
- Scheff, T. J. (1990). *Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Scheff, T. J. (1994). *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism and War*. Lincoln. An Authors Guild Backinprint.com edition.
- Scheff, T. J. (1997). *Emotions, the social bond, and human reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scheff, T. J. (2006). *Goffman unbound! A New Paradigm for Social Science*. Boulder & London: Paradigm Publishers.
- Scheff, T. J. & Starrin, B. (2004). Skamfølelse og sociale band – om social underordning og langvarige konflikter. I: A. Meeuwisse & H. Swärd (Red.), *Perspektiver på sociale problemer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Schultz, A. (2005). *Hverdagslivets Sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Stern, D. (1985). *Barnets interpersonelle univers*. København: Hans Reitzels Forlag. Udgivet på dansk 1991.
- Turner, J. H. & Stets, J. E. (2005). *The Sociology of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press.